

Ключевые слова: музей, музейный экспонат, краеведческий музей, природоведческий музей, Краевое управление, Рейхскомиссариат Украина, Вторая мировая война.

Annotation

It was find out the work of Regional Administration of archives, libraries and museums of the studying of museum institutions on the territory Reich Commissariat Ukraine. It was analyzed the content of documents which reflect the results of research of museum institutions by the personnel of Regional Administration.

Keywords: museum, museum object, local history museum, nature history museum, Regional Administration, Reich Commissariat Ukraine, the Second World War.

Ольга Берендєєва
(Київ)

**ДІЯЛЬНІСТЬ АГРАРИСТСЬКИХ І КОМУНІСТИЧНИХ ПАРТІЙ
КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ
НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА**

В статті розглядається джерельна база дослідження зародження та практики кооперативного руху початку ХХ ст. у країнах центрально-східної Європи (фонди архівів, документи, праці теоретиків досліджуваного періоду).

Ключові слова: політика аграрних партій, кооперативна політика комуністів, аграризм, кооперативний рух.

Відсутність спеціальних праць, присвячених компаративному аналізу особливостей розвитку кооперативного руху Центрально-Східної Європи у 20-х роках минулого століття у контексті аграристської та комуністичної доктрин суспільної модернізації, зумовлюють актуальність дослідження цієї проблеми. Водночас, реалізація відповідного завдання є можливою з огляду на достатню, хоч і не без недоліків, різноманітну джерельну базу, яка складається із архівних та опублікованих документів та матеріалів.

Метою цієї роботи є аналіз джерельної бази дослідження аграристських і комуністичних партій країн центрально-східної Європи на початку ХХ ст.

Джерельна база дослідження ґрунтується на двох основних блоках. Це – фонди російських та українських архівів та блок опублікованих матеріалів, що включає періодику досліджуваного періоду, збірки документів та праці теоретиків європейського

комунізму, соціал-демократії та ін.

Насамперед – це фонди Російського державного архіву соціально-політичної історії (РАСПІ) та Російського державного архіву економіки (РДАЕ), в яких містяться справи, які стосуються кооперативної політики комуністів, динаміки та особливостей розвитку російського та радянського кооперативного руху, його взаємин із державною владою, політичними партіями. Були використані також окремі справи українських архівосховищ – Центрального державного архіву громадських об'єднань (ЦДАГО) та Центрального державного архіву вищих органів влади (ЦДАВО), в яких відклалися матеріали щодо окремих аспектів досліджуваної нами теми.

У фонді Центрального комітету РКП(б) (Ф.17) Російського державного архіву соціально-політичної історії (РАСПІ) містяться матеріали Політбюро (оп. 3), Відділу по роботі на селі (оп. 5), організаційно-інструкторського (оп. 11) та організаційно-розподільчого відділу (оп. 68), в яких розкриваються суспільно-політичні аспекти розвитку радянського кооперативного руху, механізми його підпорядкування завданням правлячої партії, здобуття останньою контролю над керівними органами кооперації на всіх рівнях. Це, насамперед, інформаційні огляди, інструкції, доповіді, звіти щодо позицій комуністів у різних кооперативних організаціях, можливостей їх зміцнення та ослаблення впливу політичних опонентів тощо. У справах фондів Центральної спілки споживчих товариств СРСР (Ф. 484), його Сільськогосподарської секції (Ф. 531), Всеросійської спілки сільськогосподарської кооперації з постачання (Ф. 4106), Ради центрів сільськогосподарської кооперації при Всеросійській спілці сільськогосподарської кооперації (Ф. 7018) Російського державного архіву економіки (РДАЕ) містяться матеріали, що дозволяють простежити розвиток окремих видів кооперації у їх динаміці, з'ясувати політику комуністичного режиму щодо окремих видів кооперативного руху країни, виявити реакцію кооперованої громадськості на здійснювані правлячою партією заходи. Це, насамперед, протоколи засідань уповноважених, матеріали кооперативних з'їздів; положення, інструкції та циркуляри керівних органів кооперативних спілок; доповіді та матеріали з історії російського кооперативного руху та його стан на відповідний час тощо.

Відомості про особливості розвитку кооперативного руху за межами СРСР, політику аграрних партій у кооперативному русі країн Центральної та Південно-Східної Європи можна знайти у справах фондів Кооперативної секції Комінтерну (Ф. 506) та Міжнародної селянської Ради (Селінтерну, Ф. 535) у Російському державному архіві соціально-політичної історії (РАСПІ). У фондах архіву знайшла своє відображення

суспільно-політична боротьба у кооперативному русі країн Центральної та Південно-Східної Європи, залежність кооперативної політики комуністичних партій цих країн від ухвалених у структурах Комінтерну директив, підпорядкованість кооперативної політики за кордоном СРСР зовнішньополітичним пріоритетам більшовицького керівництва. З українських архівів були залучені матеріали фонду КП(б)У (Ф. 1) Центрального державного архіву громадських об'єднань України, в якому містяться справи Центрального комітету (оп. 20), а також фонду Об'єднаного представництва української кооперації за кордоном (Ф. 807) в Центральному державному архіві вищих органів влади. У них можна знайти інформацію щодо політики комуністів у міжнародному та європейському кооперативному рухах, кооперативних організаціях окремих держав Європи. Використання цих документів дало можливість доповнити отримані в російських архівосховищах та періодиці 20-х років дані про використання представниками контрольованих комуністами радянських кооперативних представництв для підтримки з трибуни міжнародного кооперативного Альянсу прокомуністичних псевдогромадських організацій у деяких країнах Центральної та Південно-Східної Європи.

Багатий інформаційний матеріал містить періодика досліджуваного періоду. Головним чином, це часопис Кооперативної секції Комінтерну «Международная кооперация», Міжнародної селянської ради «Крестьянский Интернационал», друкованих органів окремих центрів російського, українського та білоруського кооперативного руху. Вони містять чимало відомостей про динаміку, соціальний склад, суспільно-політичні вподобання, взаємини із правлячими та опозиційними партіями. У цих виданнях знайшли відображення оцінки політики комуністів щодо підпорядкування можливостей найбільш чисельної на той час форми самоорганізації громадськості, завданню досягнення власних політичних цілей. Внаслідок цього матеріали цієї групи джерел стали незамінним банком інформації з історії розвитку кооперативного руху і, особливо, суспільно-політичної боротьби в ньому. З їх допомогою можна скласти оригінальне уявлення про особливості зародження та розвитку кооперативного руху у європейських країнах крізь призму сприйняття сучасниками. А у випадку матеріалів архівної періодици, присвячених кооперації Центральної та Південно-Східної Європи, у деяких випадках стали безальтернативним джерелом інформації, яка за умови критичного підходу дає можливість скласти досить повне уявлення про особливості розвитку кооперативного руху у контексті суспільно-політичної боротьби.

Чисельні збірки документів присвячені кооперативному рухові, що вийшли друком у радянський час, готувалися відповідно до пануючих за однопартійного режиму

ідеологічних імперативів. Відібрані у них документи мали вписуватись в офіційну схему перебігу історичних подій. Цей блок джерел репрезентований насамперед тематичними публікаціями присвячених кооперативно-колгоспному будівництву в СРСР та окремих його республіках та регіонах [1–2, 3–4]. У зв'язку із зазначеними особливостями археографічних збірок радянської доби, особливий науковий інтерес становлять ті із них, які побачили світ за останні роки існування Радянського Союзу, адже у них, хоч і не повно, проте знайшла своє відображення реальна картина взаємодії між більшовицьким режимом та кооперативним рухом [5–6]. Загальнодоступними для дослідників є чисельні праці апологетів комунізму та більшовизму, які визначали зміст партійно-державного курсу щодо кооперації в СРСР [7, 8, 9, 10], а також функціонерів компартій країн Центральної та Південно-Східної Європи, які робили більш або менш вдалі спроби принатурення «генеральної лінії» до специфічних особливостей власних країн [11, 12]. Натомість публікації праць теоретиків соціал-демократії, кооператизму та аграризму, які висловлювали альтернативні офіційній компартійній лінії погляди на перспективи перетворення суспільства і роль кооперації у цьому процесі, репрезентовані або виданнями досліджуваного періоду, або публікаціями, які побачили світ уже після розпаду СРСР, чи, в крайньому випадку, за останні роки його існування [13, 14, 15, 16, 17, 316].

Таким чином, дане дослідження забезпечене достатньою для реалізації поставлених завдань джерельною базою. Це – фонди російських та українських архівів, періодика, праці теоретиків європейського комунізму, соціал-демократії та аграризму, опубліковані документи та матеріали, тематичні збірки останніх. З точки зору достовірності та репрезентативності ключове місце посідають архівні матеріали Російського державного архіву соціально-політичної історії та Російського державного архіву економіки, Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Багатий інформаційний матеріал містить архівна періодика. Саме з неї можливо скласти оригінальне уявлення про особливості зародження та розвитку кооперативного руху в європейських країнах крізь призму сприйняття сучасниками.

Дане дослідження забезпечене достатньою для реалізації поставлених завдань джерельною базою. Це фонди російських та українських архівів, періодика цього періоду, праці теоретиків європейського комунізму, соціалдемократії та аграризму, опубліковані документи та матеріали, тематичні збірки останніх. Для вивчення суспільно-політичних аспектів розвитку радянського кооперативного руху, механізмів його підпорядкування більшовиками та подальшого використання у контексті реалізації суспільних перетворень

ключове значення мають партійні документи компартійних фондів Російського державного архіву вищих органів влади. Натомість фонди Російського державного архіву економіки (РДАЕ) містяться матеріали, які дозволяють простежити розвиток окремих видів кооперації у їх динаміці, з'ясувати політику комуністичного режиму щодо окремих видів кооперативного руху країни, виявити реакцію кооперованої громадськості на здійснювані правлячою партією заходи.

Відомості про особливості розвитку кооперативного руху за межами СРСР, політику аграрних та комуністичних партій у кооперативному русі країн Центральної та Південно-Східної Європи можна знайти у справах фондів Кооперативної секції Комінтерну та Міжнародної селянської Ради РДАСПІ. Зокрема, вони дають уявлення про рівень залежності кооперативної політики комуністичних партій цих країн від ухвалених у структурах Комінтерну директив. Матеріали окремих фондів українських архівів, зокрема справи ЦК КП(б)У в Центральному державному архіві громадських об'єднань (ЦДАГО) та Об'єднаного представництва української кооперації за кордоном у Центральному державному архіві вищих органів влади (ЦДАВО) містять інформацію, яка допомагає розкрити окремі аспекти політики комуністів у Міжнародних кооперативному Альянсі та кооперативному русі окремих держав Центральної та Південно-Східної Європи.

До групи опублікованих джерел належать періодика досліджуваного періоду, збірки документів та матеріалів, а також праці теоретиків соціал-демократії, комунізму та аграризму. Насичена фактичним матеріалом періодика репрезентована переважно офіційними друкованими органами окремих російських та радянських кооперативних центрів. Багатими інформацією, попри недоліки в його відборі та інтерпретації, є періодичні видання кооперативної секції Комінтерну «Международная кооперация» та Міжнародної селянської Ради «Крестьянский интернационал». Використання вміщеної у них інформації, за умови критичного підходу, дає можливість скласти уявлення про особливості розвитку кооперативного руху у контексті суспільно-політичної боротьби, ілюструє бажане чи дійсне сприйняття цього процесу прокомуністично налаштованими сучасниками.

Особливістю опублікованих збірок документів та праць теоретиків різних ідейних течій європейської суспільно-політичної думки є диспропорції, зумовлені ідеологічною цензурою радянської доби. Найбільший інтерес становлять ті археографічні збірки, що вийшли за останні роки існування Радянського Союзу, адже у них, хоч і не повно, проте знайшла своє відображення реальна картина взаємодії між більшовицьким режимом та

кооперативним рухом. Якщо чисельні праці комуністичних теоретиків, які визначали зміст партійного курсу щодо кооперації є загальнодоступними для дослідників, то наробок прихильників альтернативних моделей розвитку суспільства, і місця кооперації у цьому процесі зокрема, в тому числі й аграризму репрезентований не чисельними виданнями, що побачили або до або вже після встановлення більшовицького режиму в СРСР.

Отже, джерельна база дослідження історії аграристських і комуністичних партій країн центрально-східної Європи на початку ХХ ст. багата і різноманітна. Вона дає можливість простежити процес зародження та діяльності кооперативного руху в цьому регіоні крізь призму сприйняття сучасниками.

Джерела та література

1. Кооперативно-колхозное строительство в Белорусской ССР 1917-1927гг.: Сб. документов и материалов / Сост.: Т.А. Воробьева и др.; Ред. кол.: М.П. Костюк и др. – Минск: Наука и техника, 1980. – 310 с.
2. Кооперативно-колхозное строительство в Нижегородской губернии (1917–1927 гг.): Документы и материалы / Главное архивное управление при Совете Министров СССР и др.; [Сост.: В.В. Колябин]. – Горький: Волго-Вятское книжное издательство, 1980. – 303 с.
3. Кооперация в СССР за десять лет / Ком. акад. Кооп. секция. Центр. кооп. совет; Отв. ред. В.П. Милютин. – М.: Изд-во Ком. акад., 1928. – 330с.
4. Кооперирование и коллективизация бедноты в кустарно-промысловой кооперации. – Сборник материалов. 4-е изд., доп. и испр. – М.: РИО Всекопромсоюза, тип. «Рабочий коммунар», 1930. – 56с.
5. Кооперативно-колхозное строительство в СССР, 1917 – 1922: Документы и материалы / АН СССР. Ин-т истории ССР и др.; Отв. ред. В.П. Данилов. – М.: Наука, 1990. – 399с.
6. Кооперативно-колхозное строительство в СССР, 1923 – 1927: Документы и материалы / АН СССР. Ин-т истории ССР и др.; [Сост.: Е.А. Тюрин и др.]. – М.: Наука, 1991. – 426 с.
7. Андреев А.А. Кооперация в социалистическом строительстве / Андреев А.А. – М.: ГИЗ, 1924. – 118 с.
8. Каминский Г.Н. Сельскохозяйственная кооперация: Сводный доклад к докладу о кооперации на XIV партконференции / Г.Н. Каминский. – М.: Коопиздат, 1925.
9. Ленин В.И. Полное собрание сочинений Изд.5-е / В.И. Ленин. – Т. 4.: 1898 – Апрель 1901. – М.: Политиздат, 1972. – 565 с.
10. Маркс К. Сочинения. Изд. 2-е. / К. Маркс, Ф. Энгельс – Т. 16.: Сентябрь 1864 – Июль 1870. – М.: Политиздат, 1960. – 839 с.
11. Горов М. Кооперация и борьба за крестьянство в Болгарии / М. Горов // Международная кооперация. – 1929. – №3. – С.12-19.

12. Коларов В. «Аграризм» как теория «социального мира» / В. Коларов // Коммунистический Интернационал. – 1928. – № 20. – С. 31.
13. Зассен И. Развитие теории кооперации / И. Зассен. – Х.: Книгоиздательство «Союз» Харьковского кредитного союза кооперативов, 1919. – 148 с.
14. Каутский К. К критике теории и практики марксизма («Антибернштейн») / С.А. Алексеев [пер. с нем.]. – 2-е изд., стер. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 297с.
15. Кауфман Г. Позиция социал-демократии в кооперативном движении / Г. Кауфман. – СПб., 1911. – 118 с.
16. Мелин Ж. Назад к земле / Ж. Мелин – М.: Труд, 1914. – 190 с.
17. Тотомианц В. История, теория и практика потребительской кооперация / В. Тотомианц. – М., 1919. – 280 с.
18. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации / М.И. Туган-Барановский. – М., 1919. – 512 с.

Аннотация

В статье рассматривается источниковая база исследования зарождения и практики кооперативного движения начала XX ст. в странах центрально-восточной Европы (фонды архивов, документы, труды теоретиков исследуемого периода).

Ключевые слова: политика аграрных партий, кооперативная политика коммунистов, аграризм, кооперативное движение.

Annotation

In the article a spring base of research of origin and practice of co-operative motion of beginning a XX item is examined in countries centrally eastern Europe (funds of archives, documents, labours of theorists of the probed period).

Keywords: policy of agrarian parties, co-operative policy of communists, agrarizm, co-operative motion.

Роксолана Близнюк

(м. Київ)

**ВИЩА АГРАРНА ОСВІТА УКРАЇНИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ**

Проведено історіографічний аналіз наукових праць сучасних українських дослідників щодо розвитку вищої аграрної освіти України в другій половині ХХ ст.

Ключові слова: історіографія, вища освіта, вища аграрна освіта, вищі сільськогосподарські навчальні заклади.